

Koltai Kornélia

Félúton protestáns és zsidó liturgia közt

Péchi Simon szombatos Biblia-fordítása (1634)*

Előadásomban Péchi Simonnak, az erdélyi szombatos felekezet ideológusának 1634-es Biblia-fordítását és a Biblia-fordításhoz írt

Koltai Kornélia hebraista, az ELTE BTK Asz-szirológiai és Hebraisztikai Tanszékének adjunktusa.

kommentárját szeretném bemutatni. A szemléltetésben főként azokra a rituális utalásokra, nyelvi jegyekre és felhasznált forrásokra összpontosítok, amelyek a fordításnak és a kommentárnak a protestáns hagyománytól elváló, zsidó-zsidózó jellegét tükrözik.

Mielőtt azonban magával a kézirattal (fordítással, magyarázattal) megismerkednénk, nagy vonalakban nézzük meg, hogy az 1588-ban alapított szombatoság mennyiben jelentett valódi elmozdulást a kereszténységből a zsidó válás felé, és ki is ez a Péchi Simon, aki a héber Biblia lefordítására vállalkozott!¹

A szombatos mozgalom a reformáció utolsó ágazatából, az antitrinitarizmusból vagy unitáriusságból alakult, és a gyökerekhez való radikális visszatérés szándéka hívta életre. A legelső magyar nyelvű szombatos emlék: az 1588-ból származó Árkosi-kódex. Ez a kódex egy erdélyi, szenterzsébeti főúr, Eőssi András énekeit s polemikus iratait tartalmazza. Eőssi András a szerzője a *Zsidó hűtön valók* című vitairatnak is, amely a szombatoság létrehozása szempontjából a legfontosabb mű, a szombatosok „programadó” irata.

Az Eőssi András alapította új felekezet, amely főként Székelyföldön toborzott híveket, az ószövetségi tanok megvalósítását, életelvekként való megjelénését tűzte ki célul. Ennek értelmében vezették be a szombat tartását a vasárnap helyett, innen származik az irányzat elnevezése is. Törekedtek a Tórában, vagyis a Mózes öt könyvében előírt ünnepek megülésére, sőt, a naptár átírását is tervbe vették. A törvényhozásra és a végrehajtásra a bibliai jogrendszer kiterjesztését tartották kívánatosnak, s mindenekfölött a *Dekalógus* (Tízparancsolat) betartásán munkálkodtak. Jézust Messiásként ismerték el, de isteni mivoltát, istenségét tagadták. Az Újszövetségből egyedül az *Apokalipszis*-t (a Jelenések könyvét) tartották ihletettnek, bár az Újszövetségnek tekintélyt tulajdonítottak. A szombatoság e korai szakaszában a rabbinikus zsidó szemlélet még nem volt jelen, a Biblia utáni zsidó irodalomról, a Szóbeli Tanról nem volt ismeretük.

* Az ELTE Bölcsészettudományi Karán tartott, „A liturgikus gondolkodás alakzatai Pázmány Péter korában — Ritualia I.” című konferencián 2010. november 9-én elhangzott előadás.

¹ Kutatástörténeti áttekintés, Péchi Simon élete és a szombatosok története részletesebben, szövegmutatványokkal e folyóirat egy korábbi számában, ld. KOLTAI Kornélia: „Péchi Simon bibliafordítása és –kommentárja”, *Magyar Egyházzene* XVI (2008/2009) 387–404.

Eőssi 1602-ben halt meg, s az alapító atya halálával lezárult az erdélyi szombatos mozgalom első korszaka. 1624-ig voltak vezető nélkül. Ekkor vette át a gyülekezet vezetését Eőssi András fogadott fia, Péchi Simon.

Péchi Simon feltehetőleg Pécsről származott, s családjával az 1580-as évek második felében vándorolt át Kolozsvárra, ahol az Unitárius Kollégiumban folytatta tanulmányait. Tanulmányai befejeztével került Szentertzsébetre, ahol iskola- vagy tanítómesteri állást kapott, vélhetően Eőssi András gyermekeit is tanította. Hamarosan külföldi tanulmányútra ment, amellyel hebraisztikai tudományos pályafutását is megalapozta.

Péchi külföldi tanulmányútját, peregrinációját adatok hiányában nagyon nehéz pontosan rekonstruálni. Az út egyes állomásai azonban ismertek. Bukarestbe, majd Konstantinápolyba ment, ahol a szefárdi zsidók jesivájában (valási intézményében)² képezte magát. Itt került kapcsolatba a zsidó hagyományokkal: a zsidó imakönyvvel és a rabbinikus irodalommal. Konstantinápoly után Tuniszba, majd Nápolyba, Rómába, Ragúzába utazott.

Volt tehát lehetősége a zsidóság irodalmával foglalkozni, s személyes élményeket szerezhette a liturgiájukról. A zsidó liturgiával való találkozás a szefárd rítussal való találkozást, a szefárdi rítus elsajátítását jelentette. Külföldi tanulmányútján szerezte be azokat a munkákat is, amelyekből első fordításait készítette.

Peregrinációjáról az 1590-es évek közepén tért haza. Ekkor fogadta örökbe Eőssi András.

Nincs kézzelfogható bizonyíték arról, hogy Péchi 1621 előtt, fényes politikai pályafutása idején szombatos lett volna. Feltehetően csak 1621-től, a szamosújvári, ill. a kővári börtönben fordult a szombatos tanok felé.

A Bethlen Gábor fejedelem által letartóztatott egykori kancellár 1624-ben szabadult a kővári börtönből. Száműzetése az udvarhelyszéki Szentertzsébeten, ahogyan az imént már utaltam rá, új fordulatot eredményezett a néhány évtizede működő szombatos gyülekezet történetében. Kivételes rabbinikus irodalmi felkészültségének és küldetéstudatának köszönhetően a felekezet történetének a rabbinikus judaizmus irányába forduló szakasza kezdődött el ekkor.

Péchi a szombatosság ideológiai-rituális-szervezeti alapjainak a kidolgozását tekintette legfőbb feladatának. Ezért lefordította a *Psalterium*-ot (a Zsoltárok könyvét), a szefárd rítusú, teljes liturgiai rendszert felölelő zsidó imakönyvet, újrafordította az *Ávot*-ot (az *Atyák mondásai*-t),³ valamint olyan különböző jogi-etikai vonatkozású fordításokat készített, amelyeket a gyülekezet működése

² A közismert héber eredetű szavakat, műveltségyszavakat a magyar hangalakban és írásmóddal meghonosodott formában közlöm. A tudományos átíráshoz ld. C. L. SEOW: *A Grammar for Biblical Hebrew*. Revised Edition. Abingdon Press, Nashville 1995. 1.

³ Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai: *Az Atyák mondásai — Pirqé ávot fordítása (1620/21)*. A marosvásárhelyi kéziratból kiadta, kísérő tanulmányokkal és magyarázatokkal ellátta KOLTAI Kornélia. MTA Judaisztikai Kutatócsoport — Osiris Kiadó, Budapest 1999. (Hungaria Judaica 11.)

szempontjából nélkülözhetetlennek ítélt. Szombatos imakönyv-fordításával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez a világon a legelső teljes, nemzeti nyelvű imakönyvfordítás, amely a sziddúrt, a hétköznapi imakönyvet és a mahzort, az ünnepi imakönyvet egyaránt magában foglalja.

Péchi a rabbinikus tanítások ismeretében kezdte meg a Biblia-fordítását és kommentárját is, 1634-ben. Mindannyiunk sajnálatára azonban csak töredékes formában maradt fenn: a Genesis (Teremtés/Mózes I. könyve) 5. fejezetétől az Exodus (Kivonulás/Mózes II. könyve) 12. fejezetéig terjedő szövegrészt tartalmazza. Az 1634-es autográf kézirat jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található (Teleki Levéltár, P. 667/10).⁴

A kódex felépítése a következő: Péchi először a bibliai fejezet fordítását adja meg. Ezt követi a magyarázat, az adott fejezethez kapcsolódó kommentárrész, melyet „terminológiájában” *Jedzegetés*-nek nevez. A főszöveget, vagyis a Biblia-fordítást Péchi nagyobb, szebb betűkkel, olvashatóbban írja; a magyarázatok szemmel láthatóan gyorsabban, kevésbé gondosan készültek, nehezebben is olvashatóak. Minden egyes bibliai fejezethez tartozik kommentár. Az adott bibliai fejezethez tartozó *Jedzegetések*-ben azonban nem versekhez, hanem kisebb egységekhez, tagmondatokhoz, szószerkezetekhez, ritkábban egy-egy szóhoz fűződnek a magyarázatok, s az értelmezendő textusrészlet kiemelten, nagyobb betűkkel, külön sorban olvasható. Versszámok itt egyáltalán nincsenek feltüntetve. A kéziratban néhol kisebb papírdarabkák vannak elhelyezve, ami arra utal, hogy Péchi később is visszatér a korábban már tárgyalt fejezetek kommentálásához. Egy-egy caput fordítása a rá vonatkozó értelmezéssel átlagosan 6–8 oldalt tesz ki.

Péchi alapforrásként mind a fordításhoz, mind a kommentárhoz a *Biblia Rabbinica Magna*-t használja. A Felix Pratensis szerkesztésében, 4 kötetben, 1514 és 1517 között, átdolgozva pedig 1548-ban Velencében kiadott rabbinikus Bibliából az eredeti héber maszorétikus szöveghez, valamint középkori kommentárokhöz jut hozzá, s innen ismeri a targumokat,⁵ a héber Biblia arámi fordításait is.

A Biblia-fordítás zsidó-zsidózó, liturgiai jellegét jelzi, hogy parasákra, a zsinagógai heti olvasmányoknak megfelelő szakaszokra van felosztva. A XVII. század elején nemzeti nyelven olvasni a tórai parasákat (Péchi magyar terminusával: „szombati lecké”-ket): nemzetközi viszonylatban is páratlan jelenségnek számíthatott.

⁴ A kézirat mérsékelten konzervatív és mai (modern) helyesírás szerint átírva, tanulmányok kíséretében 2011-ben nyomtatásban is megjelent: KOLTAI Kornélia: *Péchi Simon kiadatlan Biblia-fordítása* (1634). Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport. (Hungaria Judaica 23.)

⁵ Targum: (héber/arámi ’fordítás’ a *tirgēm/targēm* ’fordít/interpretál’ jelentésű gyökből) a héber Biblia arámi nyelvű fordításai, illetve kiegészítései, amelyeket a Kr. u. II. századtól kezdődően a Kr. u. I. évezred folyamán rögzítettek. Az ún. kanonizált változatok: Targum Onkelos, a Tóra fordítása és Targum Jonatán, a Prófétáké és az Egyéb Írásoké. További, nem-kanonizált Tóra-fordítás a Jeruzsálemi, ún. Neofiti I, és Pseudo-Jonatán targumja.

Láthatjuk tehát, hogy Péchi a Biblia-fordítás megalkotásában a Tórának a liturgiai életben betöltött szerepét tartja mérvadónak. A héber Biblia-fordítás szükségességéről is tehát a gyülekezet liturgiai-rituális életének szabályozása szándékával dönt, hiszen ekkorra már forgalomban, használatban voltak a liturgiai élethez nélkülözhetetlen szombatos énekek, illetve, ahogyan jeleztem, a zsoltárok és az imakönyv. A szombatos Tóra-, illetve Biblia-fordítás azonban még hiányzott a gyülekezet életéből.

A főszövegben az alábbi helyeken találhatók a parasákra utaló megjegyzések. A Genesis 6. fejezetének 8. verse után (kiemelés tőlem):

1. táblázat. A parasák jelzése a Tóra magyar szövegében

Mérsékeltlen konzervatív átírás

(Gn 6,8–9)

8. Noach penigh kegelmet talala az Eoreök Istennek szeömej eleött.

Az mjnt parasakra szombati Leczkekre vagjon osztua az Szent teörueny, Eddigh Elseö parasa. Elseö Szombati Leczke.

II. parasa Masodik Szombati Leczke.

9. Ezek [---] az Noachnak leött dolgay.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 6,8–9)

8. Noah pedig kegyelmet talál a az Örök Istennek szömei előtt.

Amint parasákra, szombati leckékre vagyon osztva a Szent törvény, eddig első parasa. Első Szombati Lecke.

II. parasa. Második Szombati Lecke.

9. Ezek [---] a Noahnak lött dolgai.

Valamint a Gn 44. fejezet, 17. verse után (kiemelés tőlem):

Mérsékeltlen konzervatív átírás

(Gn 44,17–18)

17. Kyre felele: Tauol legjen az en teöllem hogy en azt czelekeödném: de az firfiu kjnek kezenel talaltatott az pohár, az legjen en rabom, tw penigh mennjeteök el bekesegre az tw Attjatokhoz.

Tizenegjedik Zombati Leczke.

18. Hozza jaruluan penigh Jehuda monda: Keönjeörgeök edes Vram (enged megh) kerlek, had szolljon az te szolgad az en Vram fwlejben, mert te Parohual egjenleö vagj.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 44,17–18)

17. Kire felelé: Távol legyen az én töllem, hogy én azt cselekedném: de a firfiú, kinek kezénél találtatott a pohár, az legyen én rabom, tü pedig menjetök el békességre a tü atyátokhoz.

Tizenegyedik Szombati Lecke

18. Hozzájárulván pedig Jehuda, mondá: Könyörgök, édes Uram (engedd meg), kérlek, hadd szóljon a te szolgád az én Uram füleibe, mert te Parohval egyenlő vagy.

A parasák kezdetét azonban a legtöbb esetben nem magában a bibliai részben, hanem a kommentárban határozza meg.

A zsidó kontextus, a Biblia-fordítás héber-zsidó vonatkozása ezenkívül a fordítás nyelvében is kimutatható. Idő híján összpontosítsunk most a szókészleten belül az ún. hebraizmusokra!

A Genesis 5., Ádám nemzetségét bemutató fejezetében Péchi így fordít (kiemelés tőlem):

2. táblázat. *Hebraizmusok a Tóra magyar fordításában: a héber יָלַד [yālad] hif'il igetörzsbeli jelentésének ('szül'/'nemz') közvetítése*

Mérsékeltlen konzervatív átírás	Mai helyesírás szerinti átírás
(Gn 5,4–7)	(Gn 5,4–7)
4. Es leőnek az Adamnak napjai az vtan hogy Seteth nemze nyolcz szaz esztendeők, kykben <i>szwle</i> fiakat es Leanyokat 5. Es Leőnek Adamnak minden Eleő napjai kilencz szaz es harmincz esztendeők es megh hala. 6. Setis [---] mykor Elt volna száz Eöt esztendeőket, nemze Enost. 7. Ele [---] Seth az vtan hogy Enost nemze nyolcz száz het esztendeőket, kyken fiakat es Leanyokat <i>szwle</i> .	4. És lőnek az Ádámnak napjai azután, hogy Sétet nemzé, nyolcszáz esztendőők, kikben <i>szüile</i> fiakat és leányokat. 5. És lőnek Ádámnak minden élő napjai kilencszáz és harminc esztendőők, és meghala. 6. Sét is, [---] mikor élt volna százöt esztendőket, nemzé Énost. 7. Éle [---] Sét azután, hogy Énost nemzé, nyolcszázhet esztendőket, kiken fiakat és leányokat <i>szüile</i> .
(Gn 5,16)	(Gn 5,16)
16. Es ele Mehallalel Jared nemzese utan njolcz szaz harmincz esztendeőket kyken fiakat es Leanjokat <i>szwle</i>	16. És éle Mehallalél Járed nemzése után nyolcszázharminc esztendőket, kiken fiakat és leányokat <i>szüile</i> .
(Gn 5,21–22)	(Gn 5,21–22)
21. Chanokis Eluén hatuan eöt esztendeőt nemze Methuselachot, 22. Es jara Chanok az Istennel mjnek vtanna Methuselachot <i>szwle</i> három szaz esztendeigh kyken fiakat es Leanyokat <i>szwle</i> .	21. Hanok is élvén hatvanöt esztendőt, nemzé Metuseláhot. 22. És jára Hanok az Istennel, minekutánna Metuseláhot <i>szüile</i> , háromszáz esztendeig, kiken fiakat és leányokat <i>szüile</i> .
(Gn 5,28–30)	(Gn 5,28–30)
28. Lamechis eluen szaz nyolczuan két esztendeőt fiat <i>szwle</i> 29. Es hjua ennek neuét Noachnak	28. Lámeh is, élvén száznyolcvankét esztendőt, fiat <i>szüile</i> . 29. És hívá ennek nevét Noahnak,

monduan: Ez vigasztal meg minket
az mj munkajnkutl, es kezwnk
rabotajnak banattjatul ez feöldreöl
kit az Isten meg atkozott. 30. Ele
penigh Lamech minek vtanna
Noachot *szwle* volna eöt szaz
kilenczuen eöt esztendeöt, kyken
fiakat es Leanyokat *szwle*.

mondván: Ez vígasztal meg minket
a mi munkáinktúl, és kezünk
rabotáinak bánatjátúl e földről,
kit az Isten megátkozott. 30. Éle
penig Lámeh, minekutánna
Noahot *szülte* volna, ötszáz-
kilencvenöt esztendő, kiken
fiakat és leányokat *szüle*.

És a Genesis 11. fejezetében lévő genealógiában, Sém nemzetségleírásában (kiemelés tőlem):

Mérsékeltlen konzervatív átírás

(Gn 11,11)

11. Es elo Sem minek utanna *szwle*
Arphaxadott, eöt szaz esztendeött,
es *szwle* fiakat s' leanjokat.

(Gn 11,22–23)

2[2]. Eluen Serugh harmincz
esztendeöt szwle Nachort. 2[3]. Es
Ele Serugh az vtan hogy Nachort
szwle ket szaz esztendeöt, es nemze
fiakat s' leanjokat.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 11,11)

11. És éle Sém, minekutánna *szülé*
Arfaxadot, ötszáz esztendő, és *szüle*
fiakat s leányokat.

(Gn 11,22–23)

2[2]. Élven Szerug harminc
esztendő, *szülé* Náhort. 2[3]. És
éle Szerug azután, hogy Náhort
szülé, kétszáz esztendő, és nemze
fiakat s leányokat.

Péchinél a *szül* mind a Gn 5-ben, mind pedig a Gn 11-ben 'nemz' jelentésben is előfordul. A klasszikus héber nyelv mind a 'szül', mind pedig a 'nemz' jelentésű igét a הָלַךְ *hif'il* igeörzsében, ugyanazon lexémával jelöli. Péchi szóhasználatát így joggal tekinthetjük hebraizmusnak.

További érdekességet rejt magában a Genesis 5. fejezetének 1. verse és a Genesis 6. fejezetének egy szakasza (kiemelés tőlem):

3. táblázat. Hebraizmusok a Tóra magyar fordításában: a héber אֱלֹהִים [*'élóhím*]
(*'Isten'*) transliterációja

Mérsékeltlen konzervatív átírás

(Gn 5,1)

1. Ez az Adam nemzetsegenek
szamlalasa: á mely napon Isten
teremte Adamot. (*Elohim*) Isten á
hasonlatosságban czinalá eötet.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 5,1)

1. Ez az Ádám nemzetségének
számlálása, amely napon Isten
teremté Ádámot. (*Elohim*) Isten a
hasonlatosságban csinálá őtet.

(Gn 6,2–4)

2 Es láttak volna az *Elohim* fiai az emberek leányt hogy jók keduessek volnának, veőnek feleségeket magoknak [akar honnat] ky mellyet választ vala. 3. Monda erre az Eöreők Vristen Nem tusakodik eöreökké az én Lelkem az emberben. azért hogy eökis csak testek. Es lesznek az eő napjai száz husz esztendeők. 4 Oriások [---] valának az feöldeön azokban az napokban, es afföleött az vtan mykor keözeöswltek volna az *Elohim* fiai az Emberek leanyual, es azok szwltek volna eő nekyk: Ezek leőnek kyk ez vilagon Ereösbek voltak, es hyress neuess firfiak.

(Gn 6,2–4)

2. És látták volna az *Elohim* fiai az emberek leányit, hogy jók, kedvesek volnának, vőnek feleségöket magoknak [akárhonnat], ki mellyet választ vala. 3. Mondá erre az Örök Úristen: Nem tusakodik örökké az én lelkem az emberben, azért, hogy ők is csak testek. És lesznek az ő napjai százhusz esztendőök. 4. Óriások [---] valának a földön azokban a napokban, és affölött az után, mikor közöswltek volna az *Elohim* fiai az emberek leányival, és azok szültek volna őnékik. Ezek lőnek, kik e világon erősbek voltak és híres-neves firfiak.

A magyar szövegben feltűnik az Isten szónak eredeti, héber formája, latin betűs átírással. Péchinek ezzel a szóhasználattal nyilvánvalóan nem az a pragmatikai motivációja, hogy pontosítsa a gyülekezetnek, melyik istennév szerepel az eredeti szövegben. Az 5. fejezetben éppen ellenkezőleg, valamiféle tanítói-ismeretterjesztő, kultúráközvetítő szándékkal dönthet az *Elohim* kifejezés használata mellett. A tágabb értelemben vett reáliák, a forrásnyelvi kultúrának azok a jelenségei, amelyek a célnyelvi kultúrában ismeretlenek, ezzel a fordítási módszerrel jól megtaníthatók, megismertethetők mindenkinek. A 6. részben más lehet az ok: az esetleges blaszfémia elkerülése.

S végül nézzünk a fordításban jelenlévő hebraizmusokra még egy utolsó példát, a „hívá annak nevét” magyarosnak éppen nem nevezhető szerkezetet, amelyet Péchi a héber קָרָא שֵׁם [qārā' šēm] szó szerinti megfelelőjeként fordít, következetesen. Csak néhányat szemléltetek az automatikus átváltási műveletnek tekinthető példák közül. Az elsőben az eredeti névetimológia leképezése is tetten érhető, a héber בֶּן-אִמִּי [ben 'ammí] átírása-lefordítása nyomán (kiemelés tőlem):

4. táblázat. *Hebraizmusok a Tóra magyar fordításában: a héber קָרָא שֵׁם [qārā' šēm] ('hív'/'nevez') szó szerinti fordítása*

Mérsékelten konzervatív átírás

(Gn 19,35–37)

35. Es fogadának méhekben

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 19,35–37)

35. És fogadának méhekben

az Loth két Leany az eö Attyjoktól.
36. Szwluen [azert] fiat az Elseöb
szwleöt *hiua annak Neuét* Moabnak
ez Attja [---] az Moabitaknak mjnd
ez may napigh 37. Az kwssebbikis
fiat szwluén *hiua annak neuét Ben*
Amj: (En nepem fia) [---]. Ez Attja
[---] az Ammon fiajnak mind ez may
napigh

(Gn 21,3)

3. Es *hjua* Abraham az eö fianak
Neuét ky néky szwleték azt á kit
Sarah szwle eö nekj. Jzchaknak.

(Gn 22,14)

14. Es *hjua* Abraham *annak* az
helynek *Neuét*: Isten Lat[asa]nak: á
mjnt mais mondgjak. [---] Az hegjen
Isten latodik.

(Gn 29,32–35)

32. Fogaduan azert Leah meheben
fiat szwle, es *hjua annak neuét*
Reubennek monduan: Mert megh
latta az Eöreök Uristen az en
njomorusagomat, es most mar
(inkab) szeret engeömet az én
ferjemis. 33. Ismet fogaduan
meheben fiat szwle ezt monduan:
Mert megh erteötte az Eöreök
Uristen hogy én keduetlenségben
vagiok, azert adta eztis ennekeöm;
es *hjua annak neuét* Simeonnak. 34.
Megis fogaduan meheben fiat szwle
ezt monduan: Most már ez uttal
hozzam ragazkodik az en ferjem,
mert szwltem eö nekj három fiakat;
azert *hjua annak neuét* Leuinek. 35.
Ismet fogada meheben es fiat szwle,
monduan: Ez uttal már halado
vallast teszek az Eöreök Istennek
azert *hyua annak neuét* Jehudának, es
megh allapodék az szwlestwl.

a Lót két leányi az ő atyjoktól.
36. Szülvén [azért] fiat az elsőbb-
szülött, *hívá annak nevét* Moábnak.
Ez atyja [---] a moábitáknak mind
e mai napig. 37. A küssebbik is
fiat szülvén, *hívá annak nevét Ben*
Ami: (Én népem fia) [---]. Ez atyja
[---] az Ammon fiainak mind e mai
napig.

(Gn 21,3)

3. És *hívá* Ábrahám az ő fiának
nevét, ki néki születék, azt, akit
Szarah szüle őnéki: Ichaknak.

(Gn 22,14)

14. És *hívá* Ábrahám *annak* a
helynek *nevét*: Isten Lát[ása]nak, a-
mint ma is mondják. [---] A hegyen
Isten látódik.

(Gn 29,32–35)

32. Fogadván azért Leah méhében,
fiat szüle, és *hívá annak nevét*
Reubennek, mondván: Mert meg-
latta az Örök Úristen az én nyomo-
rúságomat, és most már (inkább)
szeret engömet az én
férjem is. 33. Ismét fogadván méhé-
ben, fiat szüle, ezt mondván: Mert
megértötte az Örök
Úristen, hogy én kedvetlenségben
vagyok, azért adta ezt is enneköm,
és *hívá annak nevét* Simeonnak. 34.
Mégis fogadván méhében, fiat szüle,
ezt mondván: Most már ezúttal hoz-
zám ragaszkodik az én férjem, mert
szültem őnéki három fiakat, azért
hívá annak nevét Lévinek. 35. Ismét
fogada méhében, és fiat szüle,
mondván: Ezúttal már hálaadó
vallást teszek az Örök Istennek,
azért *hívá annak nevét* Jehudának, és
megállapodék a szüléstül.

A parasáakra tagolás és a nyilvánvaló hebraizmusok mellett⁶ a *Jedzegetés*-ekben megjelenő rabbinikus források szolgáltatnak alapot az 1634-es fordítás zsidó hagyományba illesztéséhez, még annak ellenére is, hogy vitathatatlan a reformáció szellemi közegének szerepe, a reformációval megindult nemzeti nyelvű Biblia-fordítások és Biblia-magyarázatok hatása. Péchi kommentárjában is megtaláljuk a nagy reformátorok (Luther, Kálvin, Matthias Vehe-Glirius) nézeteit, tételeit. Ugyanakkor, ha kiválasztunk egy tetszőleges részt a magyarázatban, azt tapasztaljuk, hogy túlnyomó többségben zsidó forrásra, zsidó interpretációs technikával történik hivatkozás.

Az általam korábban vizsgált, a Gn 14. és 18. fejezetéhez, illetve a Gn 49,10-es verséhez írott kommentár több mint 90%-ban zsidó, rabbinikus forrásokra való utalásokat tartalmaz. A rabbinikus források között a legkedveltebbek a vizsgált korpuszban a midrások, azon belül is a *Berésit Rabba*.⁷ Az agádikus (elbeszélő) műfaj meghatározó jelenléte a *Jedzegetés* műfajiságának is irányt szab. Péchi olvasmányos, könnyen befogadható, tanulságos, erkölcsi épülésekre szolgáló magyarázatokkal akarja az egyszerű hívőt megszólítani, tanítani–nevelni, mintegy észrevétlenül „elhintvén” bennük a zsidó tárgyi ismereteket, a zsidó kultúrtörténeti információkat.

Lássunk rá egy példát (kiemelés tőlem):

5. táblázat: A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés rabbinikus forrásai:
midrás-részletek magyarul

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 14,10)

[10]. Az Siddim veölge[ben]
penig sok Enyues kutak [---]
valának, Es el futanak á Sedom s'
Gamorra kyalj, s ott el huluan,
kyk megh maradának az hegyre
szaladának.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 14,10)

[10.] A Sziddim völgyé[ben]
penig sok enyves kutak [---]
valának, és elfutának a Szodom s'
Gamorra királyi, s ott elhullván,
kik megmaradának, a hegyre
szaladának.

⁶ NB: a tulajdonnevek átírásában is szinte kizárólag a héber eredetit követi, nem pedig a Septuaginta-Vulgata nyomán elterjedt alakváltozatokat.

⁷ Midrás: (héber 'tanulmányozás' a *dāraš* 'megvizsgál / kikutat' jelentésű igéből) irodalmi műfaj és módszer; vallási törvények következtetése a Bibliából, illetve a Bibliához írott magyarázó elbeszélések, példázatok gyűjteménye. Péchi a *Berésit Rabba*-nak feltehetőleg az 1593–94-ben Szalonikiben megjelent kiadását használja.

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átírás

A Szidim völgyében etc. E שִׁידִים Szidim felől a szónak gyökere szerint, ki mezőre, ki mészre és mészvermőkre viszi, magyarázza ennek értelmét. A rajta való sok kutakat is ki enyves kutakra, mint Szinaárnál, ki mészvermőkre viszi. De térhelyen ritkán vagyon mészégetésnek helye. A *Midrás* magyarázatja, hogy a Szedom királlyá, s több szomszéd nemzetek nem akarván hinni Ábrámnak az égő kemencéből való szabadulását, mikor hadastul megveretvén, e kutak, enyves kutak között szorongottak-kevergettek, az Úristen csudálatos szabadítást cselekedvén a Szedom királlyával, elhitte lehetségesnek az Ábrahám tűztől való szabadulását, és a kutakról ez okon volna itt emléközet. *Berésit Rabba*⁸

Rasit, a neves középkori (XI–XII. sz.) franciaországi Tóra- és Talmud-kommentátort is sűrűn idézi, R. Salamon-ként.⁹ Például (kiemelés tőlem):

6. táblázat: *A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés rabbinikus forrásai:*
Rasi magyarázatai magyarul

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 18,1)

I. Megh jelenék (ez vtan) az Eörök Vristen nekj az Mamré czerejénél; mjkor wlne Satora ajtajában *az nap forró melegségében.*

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 18,1)

1. Megjelenék (ezután) az Örök Úristen néki a Mamre cserejénél, mikor ülne sátora ajtajában *a nap forró melegségében.*

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átírás

A nap forró melegségében etc. R. *Salamon* írja, hogy a napot Isten tokjából küllyebb vonta volna, és oly forró hőséget tartott, ki miatt az úton járók nem járhatnak. Kin Ábrahám csudálkozott, egyéb házhoz képöst vendégi, úton járók nem érkeztek, azok várására vigyázni sátor ajtajában ült, kívánsággal várván vendégöket. És hogy más külső vendégek nem érkeztek, angyalok jöttek hozzája.¹⁰

⁸ A hivatkozott rabbinikus forráshelyeket beazonosítottam: *Berésit Rabba* XLII: VII, 6.

⁹ A Rasi név mozaikszó, a Rabbi Shlomo Jichaqi (ben Jichaq) név kezdőbetűinek rövidítése.

¹⁰ Rasi Gn 18, 1; bBM (*Talmud Bavli, Baba Mecia*) 86.

[illegible]

De olyan tekintélyes középkori zsidó kommentátorok is megjelennek, mint David Kimhi, Jakov ben Asér, Avraham ibn Ezra. Továbbá a Simon bar Johájnak tulajdonított, XIII. századi misztikus bibliamagyarázatban, a *Zóhár könyvé*-ben található értelmezések, valamint a már említett targumok is állandó forráslehetőséget jelentenek az 1634-es Biblia-kommentárhoz.

A kiválasztott korpusz arról tanúskodik, hogy Péchi keresztény Biblia-kiadást is használ, illetve az újszövetségi szöveghelyeket is figyelembe veszi. De, amint említettem, ezen hivatkozások száma elenyésző a zsidó hivatkozásokhoz képest. A protestáns Sebastian Münster héber-latin *Hebraica Bibliá*-ja, amelynek javított kiadása Bázelen, 1546-ban jelent meg, mindenesetre egészen biztosan végig kéznél van a fordítás során. A már idézett vershez tartozó magyarázatban olvashatjuk (kiemelés tőlem):

7. táblázat: A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés keresztény-protestáns forrásai: Sebastian Münster magyarázatai

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átírás

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 18,1)

(Gn 18,1)

I. Meg jelenék (ez vtan) az Eörök Vristen nekj az Mamré czerejénél; mjkor wlne Satora ajtajában az nap forro melegsegeben.

1. Megjelenék (ezután) az Örök Úristen néki a Mamre cserejénél, mikor ülne sátora ajtajában a nap forró melegségében.

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átírás

Mamré cserejénél: Ezt *Munsterus* אלני Eloné: térnek, Mamre térinek fordította, mert azt is teszen, de ide alább segít az írás e magyarázatnak: mikor a fa alatt leülteti, nyugotya, és annak árnyékában ad enni az Angyaloknak. (...)

Péchi tehát átnézi, ellenőrzi Münster latin fordítását, de nem fogadja el kritikátlanul. S ha nem találja Münsterét megfelelőnek, meg is magyarázza, hogy miért a saját megoldása a helyes.

Szent Pál leveleit és az evangéliumokat Erasmus *Novum Instrumentum*-ából ismeri-olvassa és idézi. Csupán egy példát szeretnék kiemelni az Újszövetségre való utalások közül, Jákob áldásából a Júdára vonatkozó, Silóval kapcsolatos magyarázatból:

8. táblázat (a következő lapon): A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés újszövetségi forrásai: hivatkozás Lukács evangéliumára

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 49,10)

10. Nem szakad ky az (kiralj)
palcza Jehudabol, sem az teörueny
szabo az eö labay keözzwl, *mykor*
oztan el jeö á Siloh, ky az nepeknek
megh vallaloja leszen.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 49,10)

10. Nem szakad ki a (királyi)
pálca Jehudából, sem a törvény-
szabó az ő lábai közzül, *mikor*
oztán eljő a Siloh, ki a népeknek meg-
vállalója leszen.

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átírás

Mikor oztán eljő a Siloh etc. (...) Itt is úgy, mikor oztán eljő a Siloh. *Erre* a magyarázatra olvasd reá, mert kiírni nem győzőm. *Jrm: 23. Jechez: 34. ** Luc: 2.* Mindazáltal, ha e magyarázatban bátorkodtam, kedvező kegyelmét az én Istenemnek kérem, és az ítéletnek, bölcsességnek világosságát magammal együtt kívánván mindeneknek, szabadossan hagyom ** a tiszta értelmeknek, bölcsességnek vizsgálását, keresését mindennek.

Péchi itt Lukács evangéliumának egy fejezetét állítja párhuzamba Jeremiás és Ezékiel könyveinek egy-egy fejezetével. Azt látjuk tehát, hogy az Újszövetség és benne az evangélium éppen olyan —egyenrangú— hivatkozási alap, mint az ószövetségi próféták. A többi újszövetségi helyre való hivatkozásból is arra következtetünk, hogy Péchi autoritást tulajdonít az evangéliumoknak és Pál apostol leveleinek. Ha pedig szóba kerül Jézus Messiásként való azonosítása, pl. a Gn 18,2-ben előforduló 3 angyal—3 férfi kapcsán, akkor a legnagyobb természetességgel történik meg mindez.¹¹

Általában azonban elmondható —a vizsgált korpusz alapján legalábbis—, hogy a kereszténységgel való kapcsolat alig mutatkozik meg a Biblia-kommentárban. A keresztény örökségből Péchi az Újszövetség elfogadását és a Messiás-Jézusba való hitet viszi tovább.

A Tóra-fordítás liturgikus szakaszolása, a fordítás nyelvi megformáltsága, valamint a kommentár rabbinikus forrás-preferenciája alapján megállapíthatjuk: az 1630-as évek derekán Péchi Simon a szombatos gyülekezetet egyértelműen az új irány: a zsidó vallási-liturgiai keretek között képzei el.

¹¹ A Gn 18,2-ben szereplő „Három firfiakat láta”-szövegrészhez fűzött magyarázatában (vö. *Jedzegetés*, Gn 18,2) Péchi keresztény érvekkel, keresztény tanokkal felfegyverkezve száll szembe a hagyományos keresztény exegézissel. Valójában tehát az „ellenség fegyverével támad”, azaz magával a Szentháromság-dogmával cáfolja azt az értelmezési tradíciót, amely a három férfit —három angyalt— a Szentháromsággal azonosítja. Argumentációjában Jézust a Messiással azonosítja, többek közt a „Mesiás Krisztus Maritul [sic] való születése” mondategysége tanúskodik erről.

